

Dariusz Makilla

Akademia Ekonomiczno-Humanistyczna w Warszawie

ORCID: 0000-0003-0775-4617

dmakilla@wp.pl

Polska po wojnie trzynastoletniej (1454–1466). Zakres zmian ustrojowych i politycznych

ABSTRAKT

Wojna Polski z zakonem krzyżackim w latach 1454–1466, zakończona pokojem toruńskim w 1466 r., miała istotny wpływ na wzrost znaczenia pozycji Polski w Europie, czego wyrazem było podporządkowanie pokonanego państwa zakonnego w Prusach i uzyskanie przez Polskę dominującej pozycji w Środkowej i Północnej Europie. Przede wszystkim jednak wydarzenia mające miejsce podczas wojny, zwłaszcza kryzys polityczny wywołany roszczeniami szlachty zebranej na wojnę w ramach pospolitego ruszenia i wydanie przywilejów dla szlachty w 1454 r., zainicjowały rozpoczęcie zmian w systemie politycznym Królestwa Polskiego, które doprowadziły do przekształceń w strukturach zgromadzeń stanowych i do powstania nowego układu władzy. Rezultatem zapoczątkowanych wówczas procesów przekształceń było powstanie w 1468 r. ogólnopaństwowego sejmku dwuizbowego, opartego na reprezentacji zgromadzeń terytorialnych, którego zwołanie nastąpiło zresztą wskutek konieczności rozwiązania problemów finansowych powstałych w następstwie wojny zakończonej w 1466 r. Wojna z lat 1454–1466 miała więc rzeczywisty wpływ na ukształtowanie się nowej konstrukcji ustrojowej Królestwa Polskiego, której rozwój kontynuowany był w XVI w.

Słowa kluczowe: wojna trzynastoletnia; system polityczny; sejm dwuizbowy; przywileje dla szlachty; Królestwo Polskie

I.

Przebieg wojny trzynastoletniej (1454–1466), rozpoczętej faktycznie wydaniem przez króla Kazimierza Jagiellończyka 6 marca 1454 r. przywileju inkorporacyjnego dla ziem zakonu krzyżackiego w Prusach¹, a zakończonej pokojem w Toruniu 19 października 1466 r.², militarnie pogmatwany oraz zmienny, rozgrywającej się w przestrzeni północnej Polski i w Prusach, jest zasadniczo znany³. Nie trzeba go więc drobiazgowo relacjonować, chociaż odwoływanie się do pewnych jego aspektów będzie niezbędne.

¹ M. Biskup, *Do genezy inkorporacji Prus*, „Przegląd Zachodni” 1954, nr 7–8, s. 293–306; idem, *Zjednoczenie Pomorza Wschodniego z Polską w połowie XV wieku*, Warszawa 1959, s. 278–331; A. Vetulani, *Lenno pruskie. Od traktatu krakowskiego do śmierci księcia Albrechta 1525–1568*, Kraków 1930, s. 13–42; idem, *Rokowania krakowskie z r. 1454 i zjednoczenie ziem pruskich z Polską*, „Przegląd Historyczny” 1954, vol. 45(2/3), s. 188–236. Zob. także z innej strony: E. Weise, *Die staatsrechtlichen Grundlagen des zweiten Thorner Friedens und die Grenzen seiner Rechtmäßigkeit*, „Zeitschrift für Ostforschung” 1954, Nr. 1, s. 1–25; S. Dolezel, *Der zweite Thorner Frieden (1466) in der polnischen und preussischen politischen Argumentation des 16. Jahrhunderts*, „Analecta Cracoviensia” 1975, vol. 7, s. 265–273.

² M. Biskup, *Trzynastoletnia wojna z Zakonem Krzyżackim 1454–1466*, Warszawa 1967, s. 698–703. Na temat rokowań pokojowych w Toruniu zob. J. Długosz, *Annales, Liber XII, cz. 2: 1462–1480*, wyd. J. Wyrozumski [et al.], Kraków 2005, s. 160; *Johann Lindaus Geschichte des dreizehnjährigen Krieges*, wyd. T. Hirsch, [w:] *Scriptores rerum Prussicarum*, vol. 4, Leipzig 1870, s. 628–637.

³ M. Biskup, *Trzynastoletnia wojna...*

Kwestią znacznie bardziej wartą szczególnej uwagi jest rozpatrzenie wojny trzynastoletniej z lat 1454–1466 od strony jej historyczno-politycznych uwarunkowań, a zwłaszcza następstw, jakie wojna ta spowodowała w szerokiej sferze stosunków politycznych i prawno-ustrojowych w Królestwie Polskim, a zarazem w skali Środkowej, Północnej i Wschodniej Europy. Jak każdy większy międzynarodowy konflikt wojna z lat 1454–1466 miała swoje podłoże i przyczyny, a jednocześnie ujawnił się istotny wpływ polityki realizowanej podczas tej wojny na ukształtowanie się w XV w. określonego porządku ustrojowego w Polsce. W tym znaczeniu pokój toruński (1466), a także cała wojna trzynastoletnia (1454–1466) kończyły niewątpliwie w połowie XV w. pewną epokę i zarazem otwierały drugą.

Spróbujemy w skrócie przedstawić te najbardziej znaczące uwarunkowania, wiążące się z jej wybuchem, przebiegiem i zakończeniem, mające daleko idące skutki w rozwoju stosunków ustrojowych i politycznych w Królestwie Polskim.

II.

Przed wszystkim w wyniku wojny oraz zawartego w jej rezultacie pokoju nastąpiła zmiana układu sił w stosunkach międzynarodowych. Trwająca od wielu dziesiątków lat rywalizacja o dominację w północno-środkowej części Europy pomiędzy zakonem krzyżackim a Polską miała już wcześniej, w latach 1409–1411, swoje wielkie przesilenie, zakończone złamaniem potęgi zakonu. Wprawdzie wojna nie uszczupliła jeszcze wówczas terytorialnie państwa zakonnego, jednak wpędziła je w tarapaty finansowe, spowodowała trudności międzynarodowe, osłabiła go wewnętrznie oraz spowodowała oddolne ruchy społeczne. Te ostatnie doprowadziły do powstania opozycji stanowej wewnątrz państwa krzyżackiego, która ostatecznie wystąpiła politycznie i zbrojnie przeciwko zakonowi⁴, poddając się w 1454 r. królowi polskiemu. W wyniku przegranej w 1466 r. wojny zakon wprawdzie nadal pozostał, nie uległ bowiem likwidacji, ale przy zachowaniu po stronie polskiej stanu inkorporacji terytorium pozostawione zakonowi zostało wydzielone z całości i pozostawione mu do korzystania⁵. W sensie prawnym państwo zakonne w Prusach zostało podporządkowane zwierzchniej władzy króla polskiego, opartej na stosunkach podobnych do lennych⁶. W tym znaczeniu wojna trzynastoletnia była jednym z nielicznych przypadków rozstrzygających o układzie sił, likwidującym znaczenie pewnych podmiotów i wysuwającym na czoło inne. Jeden z podmiotów zatem – państwo zakonne – podporządkowany został drugiemu z rywalizujących podmiotów, co nie oznacza, że w praktyce realizacja tego

⁴ Idem, *Zjednoczenie Pomorza Wschodniego z Polską...*, s. 15 i n.; K. Górski, *Początki reprezentacji rycerstwa w stanach państwa krzyżackiego w Prusach w XV w.*, „Zapiski Historyczne” 1966, z. 3, s. 131–150; idem, *La Ligue des Etats et es origins du régime représentatif en Prusse*, „Ancien Pays et Assemblées d’Etats” 1960, vol. 22, s. 175–186 (także w: *Communitas, Princeps, Corona Regni. Studia selecta*, Warszawa 1976, s. 32–41).

⁵ A. Vetulani, *Lenno pruskie...*, s. 13–42; W. Hejnosz, *Prawnopństwowy stosunek Prus do Korony w świetle aktu inkorporacyjnego z r. 1454*, „Przegląd Zachodni” 1954, z. 7–8, s. 307–330.

⁶ K. Górski, *Późny feudalizm. Próba definicji*, „Acta Universitatis Nicolai Copernici. Historia” 1982, vol. 18, s. 9–10; A. Vetulani, *Lenno pruskie...*, s. 13–42; W. Hejnosz, *Traktat toruński z 1466 r. i jego prawno-polityczne znaczenie*, „Zapiski Historyczne” 1966, z. 3, s. 91–108; D. Makilla, *Status prawno-polityczny Prus Krzyżackich wobec Korony po 1466 r.*, [w:] *Polska i ziemie pruskie po pokoju toruńskim (1466). Skutki i znaczenie dla ziem pruskich*, red. D. Makilla, Warszawa 2017, s. 17–28.

Uwaga! Artykuł został opublikowany w dwóch wersjach językowych – podstawą do cytowań jest wersja angielska

zwierzchnictwa nie napotykała w latach późniejszych na opór ze strony państwa zakonnego⁷, doprowadzając finalnie do kolejnego konfliktu zbrojnego w latach 1519–1521⁸, zakończonego likwidacją zakonu i nową regulacją stosunku prawnego terytorium pozostałego po zakonie (w traktacie krakowskim z 8 kwietnia 1525 r.)⁹. Pomniejszenie w 1466 r. pozycji rywala otworzyło drogę do wzrostu znaczenia Polski w skali międzynarodowej, jednocześnie jednak prowadziło także do daleko idących przemian wewnętrznych, przekształcając Polskę pod każdym względem w mocarstwo w ówczesnym rozumieniu. Usunięcie państwa zakonnego po zakończonej w 1466 r. wojnie z kręgu sąsiadów bezpośrednich i absorbujących siły polskie oraz zainteresowanie polityki polskiej stworzyło Jagiellonom podstawy do podjęcia w przyszłości wielko europejskiej polityki dynastycznej i przejęcia przez nich tronów Czech (1471) i Węgier (1490). Zwycięstwo nad zakonem umocniło również – chociaż w toczącej się wojnie Litwa pozostała neutralna – pozycję władców jagiellońskich w ich własnej dziedzinie.

III.

Drugim istotnym skutkiem wojny trzynastoletniej, który nastąpił podczas jej trwania – wojna bowiem nie uruchomiła samego procesu, albowiem toczył się on już od dawna – było wyraźne przyspieszenie procesu wewnętrznych zmian prawno-ustrojowych, a w ślad za tym zmian w układzie władzy oraz strukturze wewnętrznej w Królestwie Polskim. Próba zbrojnego wejścia armii królewskiej na terytorium zakonne celem zatrzymania wojsk krzyżackich zmierzających do Prus poprzedzona została przekształceniem wyprawy

⁷ K. Forstreuter, *Vom Ordensstaat zum Fürstentum. Geistige und politische Wandlungen im Deutschordensstaate Preußen unter den Hochmeistern Friedrich und Albrecht (1498–1525)*, Kitzingen–Main 1950, s. 12–59; L. Dralle, *Der Staat des Deutschen Ordens in Preussen nach dem II. Thorner Frieden. Unternehmungen zur ökonomischen Geschichte Altpreußens zwischen 1466 und 1497*, Wiesbaden 1975. W sprawie podejścia do realizacji traktatu toruńskiego zob. E. Weise, *op. cit.*, s. 1–25; M. Biskup, *Zagadnienie ważności i interpretacji traktatu toruńskiego 1466 r.*, „Kwartalnik Historyczny” 1962, z. 2, s. 295–332; A. Vetulani, *Lenno pruskie...*, s. 13–42; A. Szweda, *Princeps et consiliarius Regni Poloniae. Król i wielki mistrz w latach 1466–1497*, [w:] *Od traktatu kaliskiego do pokoju oliwskiego. Polsko-krzyżacko-pruskie stosunki dyplomatyczne w latach 1343–1660*, red. A. Bues, Warszawa 2014, s. 241–258.

⁸ M. Biskup, „*Wojna pruska*”, czyli wojna Polski z zakonem krzyżackim z lat 1519–1521. *U źródeł sekularyzacji Prus Krzyżackich*, cz. 2, Olsztyn 1991, passim.

⁹ A. Werminghoff, *Der Hochmeister des Deutschen Ordens und das Reich bis zum Jahre 1525*, „Historische Zeitschrift” 1913, vol. 110, s. 507–512; W. Pocięcha, *Geneza holdu pruskiego*, Gdynia 1937, s. 1 i n., zwłaszcza s. 133–142; W. Hubatsch, *Albrecht von Brandenburg-Ansbach. Deutschordens Hochmeister und Herzog in Preussen 1490–1568*, Heidelberg 1960, s. 76 i n., zwłaszcza s. 131–137; H. Freiwald, *Markgraf Albrecht von Ansbach-Kulmbach und seine landständische Politik als Deutschordens Hochmeister und Herzog in Preussen während der Entscheidungsjahre 1521–1528*, Kulmbach 1961, s. 85–121; S. Dolezel, *Das preussisch-polnische Lehnsverhältnis unter Herzog Albrecht von Preussen (1525–1568)*, Köln 1967, s. 15 i n., zwłaszcza s. 15–31; M. Biskup, *Geneza i znaczenie holdu pruskiego 1525 r.*, „Komunikaty Mazursko-Warmińskie” 1975, z. 4, s. 407–424; idem, *Polska a Zakon Krzyżacki w Prusach w początkach XVI w. U źródeł sekularyzacji Prus Krzyżackich*, Olsztyn 1983; J. Małłek, *Hold pruski 1525 roku. Ostateczna likwidacja zakonu krzyżackiego w Prusach*, [w:] idem, *Dwie części Prus. Studia z dziejów Prus Księżęcych i Prus Królewskich w XVI i XVII wieku*, Olsztyn 1987, s. 31–38; J. Wijaczka, *Traktat krakowski z 1525 r. Sukces Jagiellonów czy Hohenzollernów*, [w:] *Od traktatu kaliskiego do pokoju oliwskiego...*, s. 283–294; D. Makilla, *Ustanowienie lenna pruskiego w 1525 r. Odstępstwo od traktatu toruńskiego czy jego kontynuacja?*, „Komunikaty Mazursko-Warmińskie” 2017, z. 2, s. 265–277.

Uwaga! Artykuł został opublikowany w dwóch wersjach językowych – podstawą do cytowań jest wersja angielska

wielkopolskiego pospolitego ruszenia w sejm obozowy w Cerekwicy, a zakończyła się militarną klęską pospolitego ruszenia w bitwie pod Chojnicami (18 września 1454 r.)¹⁰.

Dążenie do uspokojenia nastrojów na sejmie powstałym w obozie pod Cerkwicą, jeszcze przed inwazją wojsk polskich w granice państwa zakonnego, grożących wskutek warunków postawionych przez szlachtę zahamowaniem wojennych planów króla, nastąpiło za cenę nadania przez niego przywilejów o charakterze zdecydowanie politycznym. Wprawdzie przywileje te wydano początkowo jedynie dla prowincji wielkopolskiej (15 września 1454 r.), tworzącej główną część pospolitego ruszenia, będącego wówczas podstawą armii królewskiej, uruchomiło to jednak proces rozszerzenia tych przywilejów, przy pewnych modyfikacjach, na pozostałe prowincje, co nastąpiło w ciągu 1454 r. podczas toczącej się wojny¹¹. Ich udzielenie poszczególnym ziemiom miało gwarantować królowi doraźnie poparcie dla kontynuowania działań zbrojnych przeciwko zakonowi.

W znaczeniu politycznym stanom prowincjonalnym przekazano w przywilejach z 1454 r. dwie ważne kompetencje dotyczące spraw podatkowych i wojskowych, uzależniając nakładanie podatków i zwoływanie pospolitego ruszenia od zgody sejmików ziemskich. Ponadto wprowadzono zakaz łączenia urzędu wojewody i kasztelana z urzędem starosty, udzielono gwarancji dla Wielkopolan równego traktowania wraz z Małopolanami w uzyskiwaniu dostępu do urzędów dworskich, zakazano zastawiania starostw grodowych oraz dano wojewodom prawo ustanawiania taks na wyroby rzemieślnicze w miastach, kasztelanów zaś pozbawiono sądów kasztelańskich nad częścią szlachty¹².

Przywileje z 1454 r. utrwaliły tworzoną w procesie zjednoczenia od XIV w., a poszerzaną w ciągu XV w. o nowe ziemie, terytorialną strukturę królestwa podlegającą pionowo zwierzchnictwu królewskiemu, sprawującemu wspólną, jednorodną władzę nad poszczególnymi ziemiami, rozciągającą się jednocześnie – co miało swoje znaczenie – na terytorium całego zjednoczonego królestwa. Przekazanie w przywilejach z 1454 r. części kompetencji królewskich na sejmiki powodowało z kolei ich wprowadzenie w postaci sformalizowanych i zinstytucjonalizowanych zgromadzeń stanowych jako równoległego podmiotu władzy w strukturze państwa, co prowadziło do powstania dualistycznego układu władzy w poszczególnych terytoriach na zasadzie król – sejmik, a jednocześnie w skali całego królestwa w oparciu o układ król – sejmiki. Przywileje, w których na sejmiki przeniesione zostały określone uprawnienia władzy królewskiej, stały się czynnikiem pozwalającym na przesunięcie dotychczasowego punktu ciężkości władzy z króla i rady królestwa – zorganizowanej i funkcjonującej już wcześniej, która nie ulegając likwidacji i podlegając jedynie dalszym przekształceniom, pozostała osobnym czynnikiem władzy – na układ króla

¹⁰ S. Roman, *Przywileje niezawskie*, Wrocław 1957, s. 146–160.

¹¹ M. Bobrzyński, *O ustawodawstwie niezawskim Kazimierza Jagiellończyka*, Kraków 1873, s. 146–166; A. Prochaska, *Geneza i rozwój parlamentaryzmu za pierwszych Jagiellonów*, Kraków 1899, s. 141 i n.; W. Smoleński, *Przywilej cerekwicki*, [w:] *Pisma historyczne*, Warszawa 1901, s. 487–493; A. Kłodziński, *W sprawie przywilejów niezawskich z r. 1454*, [w:] *Studia historyczne wydane ku czci prof. Wincentego Zakrzewskiego*, Kraków 1908, s. 241–273; J. Siemieński, *Od sejmików do sejmu 1454–1505*, [w:] *Studia historyczne ku czci Stanisława Kutrzeby*, t. 1, Kraków 1938, s. 445–460; S. Roman, *op. cit.*, s. 116–137; W. Hejnosz, *Przywileje niezawsko-radzyńskie dla ziem ruskich*, [w:] *Studia historyczne...*, s. 233–246; K. Górski, *Rycerstwo i szlachta wobec możnowładztwa w XIV i XV wieku*, „Kwartalnik Historyczny” 1970, z. 4, s. 840–841.

¹² S. Roman, *op. cit.*, s. 168–176.

Uwaga! Artykuł został opublikowany w dwóch wersjach językowych – podstawą do cytowań jest wersja angielska

i stanowych zgromadzeń terytorialnych. Zwoływanie terytorialnych zgromadzeń stanowych stało się w tej sytuacji nie tylko możliwe, lecz także było niezbędne dla funkcjonowania państwa. Tym samym przywileje z 1454 r. były w tym procesie instrumentem prawnego ujednoczenia królestwa. Zakres spraw przekazanych sejmikom w przywilejach z 1454 r. stawał się zarazem wspólnym zakresem władzy monarchy i zgromadzeń stanowych, jakimi były sejmiki, nabierających w ten sposób znaczenia publicznoprawnego. Sejmiki stawały się więc organami współuczestniczącymi w wykonywaniu władzy, co stanowiło istotną zmianę w systemie politycznym królestwa, otwierającą drogę do dalszej strukturalnej ewolucji układu władzy¹³. Wprawdzie terytorialne zgromadzenia stanowe występowały już wcześniej w Polsce w postaci różnych zjazdów, najczęściej w kilku odmianach (sejmiki ziemskie¹⁴, sejmy prowincjonalne¹⁵), co zależne było od celu zgromadzenia, sposobu jego zwołania, a tym samym wynikającego z tych czynników zasięgu terytorialnego, nie miały one jednak tej

¹³ W. Knoppek, *Zmiany w układzie sił politycznych w Polsce w drugiej połowie XV wieku i ich związek z genezą dwuizbowego sejmu*, „Czasopismo Prawno-Historyczne” 1955, z. 1, s. 55–95; K. Górski, *Rządy wewnętrzne Kazimierza Jagiellończyka w Koronie*, „Kwartalnik Historyczny” 1959, z. 3, s. 726–756.

¹⁴ A. Pawiński, *Sejmiki ziemskie, początek ich i rozwój aż do ustalenia się posłów ziemskich w ustawodawstwie sejmu walnego*, Warszawa 1895; A. Prochaska, *op. cit.*, s. 88 i n.; F. Piekosiński, *Wiece, sejmiki, sejmy i przywileje ziemskie w Polsce wieków średnich*, Kraków 1900, s. 171–251; K. Górski, *Les débuts de la représentation de la communitas nobilium dans les assemblées s'états de l'est européen*, „Ancien Pays et Assemblées d'Etats” 1968, vol. 47 (także w: *Communitas, Princeps, Corona Regni...*, s. 72–75); idem, *Institutions représentatives et l'emancipation de la noblesse. Pour une typologie des assemblées d'états au XVe siècle*, „Études présentées à la Commission Internationale pour l'Histoire des Assemblées d'Etats” 1975, vol. 52; S. Russocki, *Narodziny polskiego parlamentaryzmu w perspektywie porównawczej*, [w:] *Spółczesność obywatelska i jego reprezentacja (1493–1993)*, red. J. Bardach, współpr. W. Sudnik, Warszawa 1995, s. 32–47, zwłaszcza s. 35–41; idem, *Od roków monarszych do zgromadzeń stanowych*, [w:] *Cultus et cognitio. Studia z dziejów średniowiecznej kultury*, red. S.K. Kuczyński, Warszawa 1976; idem, *Początki Zgromadzeń Stanowych w Europie Środkowej*, „Przegląd Historyczny” 1975, vol. 66(2), s. 171–187.

¹⁵ Zwoływanie sejmów prowincjonalnych było dla króla wygodniejsze, pozwalało mu bowiem przybyć osobiście na jedno zgromadzenie w prowincji, na które przybywała szlachta z kilku ziem w znacznej liczbie, umożliwiając uzyskanie przewagi nad lokalnymi dygnitarzami, wchodzącymi w skład rady królestwa i znajdującymi się często z królem w konflikcie. Jedyne w przypadku, kiedy król nie mógł przybyć osobiście, interesy monarsze reprezentowali „panowie rada”. Sejmy prowincjonalne uzyskały duże znaczenie, zwłaszcza po 1454 r. Kontaktowały się one nieraz celem uzgodnienia swojego stanowiska wobec monarchy. Szczególnie często czyniły to sejmy w sprawach podatkowych, a z czasem także w sprawach zarządzania królewskimi ziemiami (alienacje tych dóbr, zastawy, dzierżawy), ceł czy ceny soli, której wydobywanie stanowiło regale monarsze. Dokonywały tego sejmy prowincjonalne przez wysyłanie do siebie własnych reprezentantów, co przyczyniło się do powstania początków systemu reprezentacji, opartego na działaniu pełnomocników. Ponadto sejmy prowincjonalne spełniały ważne funkcje sądowe, które sprawował król, jako najwyższy sędzia, względnie podczas jego nieobecności grono lokalnych dygnitarzy. Tym samym wyroki, które zapadały na sejmach prowincjonalnych, obejmujących przedstawicieli większej liczby ziem, miały większą wagę. Istotną rolę w działalności sejmów prowincjonalnych zaczęło odgrywać również ustawodawstwo, zwłaszcza gdy dotyczyło praw stanowych, na które należało wyrazić każdorazowo zgodę. Nieustalone w pełni kompetencje sejmów prowincjonalnych i walnych pozwalały władcy jeszcze w drugiej połowie XV w. na dokonywanie alternatywnego wyboru między nimi. Dokonanie ustaleń z jedną prowincją mogło stanowić dla króla argument w rozmowach z drugą prowincją w celu osiągnięcia swoich żądań. Po wzmocnieniu pozycji przez sejmiki, co nastąpiło po wydaniu przywilejów z 1454 r., pojawiła się u szlachty tendencja bardziej do wysyłania na sejmy, także prowincjonalne, swoich przedstawicieli wybranych na sejmikach aniżeli przybywania bezpośrednio tłumnie na sejmy prowincjonalne, co zaczęło przekształcać się pod koniec XV stulecia w zasadę. Przyczyniło się to do odnowienia znaczenia sejmów walnych, których funkcjonowanie już na przełomie XV i XVI w. oparte zostało na reprezentacji, odsuwając w cień rolę sejmów prowincjonalnych jako zgromadzenia pośredniego między sejmikami wybierającymi posłów na sejm a samymi sejmami, które przekształciły się ostatecznie po 1505 r. i przyjęciu konstytucji *Nihil novi* w centralny organ państwa. Zob. J. Siemieński, *op. cit.*, s. 445–460; J. Bardach, *Początki sejmu*, [w:] *Historia sejmu polskiego*, t. 1: *Do schyłku szlacheckiej Rzeczypospolitej*, red. J. Michalski, Warszawa 1984, s. 35–36.

Uwaga! Artykuł został opublikowany w dwóch wersjach językowych – podstawą do cytowań jest wersja angielska

pozycji, jaką uzyskały po 1454 r. Po wojnie trzynastoletniej, a nawet w jej trakcie, zgromadzenia te zyskały z punktu widzenia władzy królewskiej rolę zgromadzeń wymiennych, czyli takich, z których król, zamierzając osiągnąć swoje cele polityczne, korzystał przejściowo i zamiennie w zależności od okoliczności i potrzeb. Takie rozwiązanie okazało się praktyką jedynie krótkotrwałą i niezbyt częstą.

Efektom zmian ustrojowych powstałych w państwie polskim podczas wojny trzynastoletniej było przede wszystkim stopniowe ujednoczenie ustrojowe terytoriów wchodzących w skład królestwa, pociągające za sobą powstanie jednorodnej władzy w skali całego państwa. Tendencja do ujednoczenia i nadania królestwu pionowej struktury właściwej dla stanowych państw złożonych utrwalona została przez nadanie znaczenia oraz nowego kształtu sejmowi walnemu, znanemu jako instytucja zjazdu wszystkich uprawnionych jeszcze od końca XIV w. Sejm walny powoływany w XV w. nabrał w tym okresie znaczenia nadrzędnego zgromadzenia ogólnopaństwowego, wielkiego i bezpośredniego¹⁶, obejmując swoim zasięgiem całe terytorium państwa, chociaż w okresie kształtowania się pionowego systemu zgromadzeń terytorialnych, funkcjonujących w poszczególnych ziemiach, król – co zostało już wspomniane – odwoływał się jeszcze czasem, ale coraz rzadziej w drugiej połowie XV w., zamiennie do sejmów prowincjonalnych.

Czynnikiem, który ostatecznie przyspieszył powstanie zgromadzenia ogólnopaństwowego, okazały się trudności finansowe państwa (sprawy te wchodziły we wspólny zakres władzy króla i zgromadzeń stanowych). Powodem trudności były zobowiązania finansowe powstałe wskutek wojny z lat 1454–1466, związane z koniecznością zaspokojenia roszczeń żołnierzy najemnych. Skłoniły one króla Kazimierza Jagiellończyka w 1468 r., celem podjęcia jednoznacznej decyzji, do zwołania jednego zgromadzenia ogólnopaństwowego do Piotrkowa. Zostało ono poprzedzone spotkaniami króla Kazimierza z dygnitarzami i szlachtą na sejmikach prowincjonalnych: małopolskim w Wiślicy w dniach 25–30 czerwca 1468 r. oraz wielkopolskim w Kole w dniu 13 lipca 1468 r. Zarówno na małopolskim sejmiku prowincjonalnym w Wiślicy, jak i na wielkopolskim sejmiku prowincjonalnym w Kole przychyłono się do prośby króla, odkładając ostateczną decyzję do sejmiku, który wyznaczono – jak ustalił Waclaw Uruszczak – na 9 października 1468 r. Jednocześnie król polecił wybrać po dwóch posłów szlacheckich na sejmikach powiatowych w całym Królestwie, którzy następnie mieli przybyć do Piotrkowa, aby wziąć udział w sejmie walnym. W sejmie, który rozpoczął obrady 9 października 1468 r., zebrali się król, członkowie rady oraz posłowie wybrani na sejmikach. Podczas obrad podjęto różne sprawy, ale to właśnie do posłów wysłanych z poszczególnych ziem zwrócił się król z członkami rady w sprawie znalezienia sposobu na dokonanie wypłaty żołnierzom zaległego żołdu. Posłowie oświadczyli jednak, że nie posiadają w tej sprawie odpowiedniego mandatu do podjęcia decyzji o udzieleniu pomocy królowi w wypłacie zaległości żołnierzom. W tej sytuacji sejm nie podjął żadnej decyzji w tej sprawie, ale odesłał ją na sejmiki prowincjonalne, które miały się odbyć w ściśle określonych terminach: sejmik generalny w Kole dla ziem wielkopolskich w dniu św. Mikołaja, czyli 6 grudnia, a sejmik generalny małopolski w Nowym Mieście

¹⁶ J. Bardach, *O genezie sejmiku polskiego*, [w:] *VIII Powszechny Zjazd Historyków Polskich, Sekcja 7: Historia Państwa i Prawa*, Warszawa 1959, s. 526–533; idem, *Początki...*, s. 13–28.

Uwaga! Artykuł został opublikowany w dwóch wersjach językowych – podstawą do cytowań jest wersja angielska

Korczynie w dniu Poczęcia Najświętszej Marii Panny, czyli 8 grudnia 1468 r. Stosowną uchwałę w sprawie udzielenia pomocy Królestwu podjęto na sejmiku w Nowym Mieście Korczynie właśnie 8 grudnia 1468 r., na który przybyli posłowie ziem wielkopolskich. W ten sposób praktyka obradowania w sejmie z udziałem posłów wybranych na sejmikach, tworzących oddzielną izbę – a nie przez udział w sejmie jedynie delegacji sejmików generalnych prowincjonalnych czy też przez udział osobisty każdego z ogółu szlachty – utrwaliła się na kolejnych sejmach za panowania króla Kazimierza, które odbywały się praktycznie każdego roku, nabierając charakteru stałej zasady organizacji sejmów¹⁷.

Rezultatem powstania zgromadzenia ogólnopaństwowego była hierarchizacja zgromadzeń stanowych, funkcjonujących we wcześniejszym układzie w systemie poziomym, polegająca na ich pionowym uporządkowaniu, a w zasadzie podporządkowaniu dotychczasowych zgromadzeń terytorialnych zgromadzeniu ogólnopaństwowemu. W praktyce działalność zgromadzeń terytorialnych zaczęła sprowadzać się do ograniczenia ich działań do wypełniania określonych funkcji: wyboru posła jako funkcjonalnego łącznika między sejmikiem i sejmem oraz określania instrukcji sejmikowych jako aktu służącego realizacji uchwał sejmikowych. Jednocześnie doprowadzono do udziału bezpośredniego w zgromadzeniu ogólnopaństwowym radę królestwa, która na czas obrad sejmów stawała się jego osobną izbą współdziałającą z królem. biorącym często udział w zgromadzeniu ogólnopaństwowym. Z kolei szlachta zachowała swój osobisty udział w obradach w sejmikach wchodzących w skład pionowej struktury zgromadzeń stanowych królestwa.

W ten sposób wojna z lat 1454–1466 uruchomiła proces zmian prawnoustrojowych i politycznych, postępujący określonymi stadiami, który doprowadził do powstania organu reprezentacji stanowej w postaci zgromadzenia ogólnopaństwowego, obejmującego wysłanników sejmików tworzących odrębną izbę, rady królestwa i króla – chociaż układ ten podlegał w przyszłości ewolucji – prowadząc do odgrywania przez sejm funkcji centralizacyjnej w państwie¹⁸.

IV.

I jeszcze dwie konsekwencje wojny trzynastoletniej 1454–1466 o innym, ale również ważnym dla istnienia i funkcjonowania Królestwa Polskiego znaczeniu.

Początkowe porażki armii królewskiej w Prusach, działającej w systemie pospolitego ruszenia, spowodowały przeprowadzenie istotnych zmian w zakresie wojskowości polskiej. Pospolite ruszenie pozostało główną podstawą wojska, opierając się na stanowym obowiązku służby wojskowej wynikającej z posiadania ziemi, mającym swoje źródła w prawie rycerskim oraz w kolejnych przywilejach powszechnych dla całego stanu z lat 1355, 1374¹⁹, 1388²⁰.

¹⁷ W. Uruszczak, *Najstarszy sejm walny koronny „dwuizbowy” w Piotrkowie w 1468 roku*, [w:] *Narodziny Rzeczypospolitej. Studia z dziejów średniowiecza i czasów wczesnonowożytnych*, red. W. Bukowski, T. Jurek, t. 1, Kraków 2012, s. 1033–1056.

¹⁸ J. Bardach, *Początki...*, s. 47–62; K. Grzybowski, *Teoria reprezentacji w Polsce epoki Odrodzenia*, Warszawa 1959.

¹⁹ P. Skwarczyński, *Z badań nad przywilejami ziemskimi budzińskim i koszyckim*, Lublin 1936; idem, *Zagadnienie wpływów węgierskich na przywileje ziemskie drugiej połowy XIV w.*, „Teki Historyczne” 1949, vol. 3(3–4), s. 125–155; D. Bagi, *Wpływy i znaczenie szlachty polskiej i węgierskiej pod koniec XIV wieku. Próba porównania przywileju budzińskiego z 1335 r. z przywilejem koszyckim z 1374 r. w świetle potwierdzenia Złotej*

Uwaga! Artykuł został opublikowany w dwóch wersjach językowych – podstawą do cytowań jest wersja angielska

Obowiązek ten nie był kwestionowany przez szlachtę, stanowił podstawę jej znaczenia i tytuł do odgrywania roli politycznej, jak chociażby w czasie bezkrólewia 1573 r., kiedy posiadanie obowiązku do udziału w pospolitym ruszeniu stawało się podstawą wykonywania praw do udziału w elekcji²¹. Doświadczenia wojny trzynastoletniej pokazały jednak, że główny ciężar prowadzenia wojen musiał być przeniesiony na wojsko zawodowe, częściowo stałe, przygotowane i zdolne do podejmowania działań operacyjnych.²² Dyskusja dotycząca sposobu organizacji stałej siły zbrojnej wprawdzie trwała jeszcze podczas debat sejmowych w XVI w., ale kierunek zmian w tym zakresie został ustalony właśnie w tamtym okresie.

Ponadto włączenie po wojnie do Królestwa Polskiego Prus Królewskich i Warmii, otwierające Polsce dostęp do morza, uruchomiło procesy społeczne i gospodarcze, które w istotny sposób wpłynęły na wzrost znaczenia Królestwa Polskiego w skali międzynarodowej. W Prusach Królewskich, w których król przejął liczne dobra zakonne, wydatnemu zwiększeniu uległa domena królewska²³. Jednocześnie dostęp do morza i rozwój gospodarki spowodowały wzrost znaczenia materialnego sprzyjający dalszej emancypacji politycznej szlachty polskiej.

Reasumując, wojna trzynastoletnia – co często zdarza się w takich przypadkach – stała się katalizatorem wydarzeń, których skutki okazały się zdecydowanie dalekosiężne. Stanowiła w gruncie rzeczy casus wielostronnego i wszechstronnego oddziaływania na stosunki polityczne i ustrojowe, stanowiąc istotną cezurę w rozwoju państwa polskiego u progu czasów nowożytnych.

BIBLIOGRAFIA

- Bagi D., *Wpływy i znaczenie szlachty polskiej i węgierskiej pod koniec XIV wieku. Próba porównania przywileju budzińskiego z 1335 r. z przywilejem koszyckim z 1374 r. w świetle potwierdzenia Złotej Bulli*, [w:] *Polska i Węgry w kulturze i cywilizacji europejskiej*, red. J. Wyrozumski, Kraków 1997.
- Bardach J., *O genezie sejmu polskiego*, [w:] *VIII Powszechny Zjazd Historyków Polskich, Sekcja 7: Historia Państwa i Prawa*, Warszawa 1959.
- Bardach J., *Początki sejmu*, [w:] *Historia sejmu polskiego*, t. 1: *Do schyłku szlacheckiej Rzeczypospolitej*, red. J. Michalski, Warszawa 1984.
- Biskup M., *Do genezy inkorporacji Prus*, „Przegląd Zachodni” 1954, nr 7–8.
- Biskup M., *Geneza i znaczenie hołdu pruskiego 1525 r.*, „Komunikaty Mazursko-Warmińskie” 1975, z. 4.
- Biskup M., *Polska a Zakon Krzyżacki w Prusach w początkach XVI w. U źródeł sekularyzacji Prus Krzyżackich*, Olsztyn 1983.
- Biskup M., *Trzynastoletnia wojna z Zakonem Krzyżackim 1454–1466*, Warszawa 1967.
- Biskup M., „*Wojna pruska*”, czyli *wojna Polski z zakonem krzyżackim z lat 1519–1521. U źródeł sekularyzacji Prus Krzyżackich*, cz. 2, Olsztyn 1991.

Bulli, [w:] *Polska i Węgry w kulturze i cywilizacji europejskiej*, red. J. Wyrozumski, Kraków 1997, s. 35–47; J.S. Matuszewski, *Przywileje i polityka podatkowa Ludwika Węgierskiego*, Łódź 1983.

²⁰ M. Handelsman, *Przywilej piotrkowski 1388*, „Przegląd Historyczny” 1907, vol. 4, s. 20–36, 149–157, 349–362.

²¹ D. Makiła, *Artykuły henrykowskie (1573–1576). Geneza – obowiązywanie – stosowanie. Studium historyczno-prawne*, Warszawa 2012, s. 132–157, 330–338.

²² Idem, *Der Bruch einer Idee. Das Allgemeine Aufgebot und die Mobilisierungssysteme der Adelsrepublik Polen in der Frühen Neuzeit*, [w:] *Verus amicus rara avis est. Studia poświęcone pamięci Wojciecha Organiściaka*, red. A. Lityński, A. Matan, M. Mikołajczyk, G. Nancka, D. Nawrot, Katowice 2020, s. 483–490.

²³ *Prusy Królewskie w drugiej połowie XVI w.*, oprac. M. Biskup, współpr. L. Koc, Warszawa 1961, s. 45 i n. (Atlas historyczny Polski).

Uwaga! Artykuł został opublikowany w dwóch wersjach językowych – podstawą do cytowań jest wersja angielska

- Biskup M., *Zagadnienie ważności i interpretacji traktatu toruńskiego 1466 r.*, „Kwartalnik Historyczny” 1962, z. 2.
- Biskup M., *Zjednoczenie Pomorza Wschodniego z Polską w połowie XV wieku*, Warszawa 1959.
- Bobrzyński M., *O ustawodawstwie nieszawskim Kazimierza Jagiellończyka*, Kraków 1873.
- Długosz J., *Annales, Liber XII, cz. 2: 1462–1480*, wyd. J. Wyrozumski [et al.], Kraków 2005.
- Dolezel S., *Das preussisch-polnische Lehnsverhältnis unter Herzog Albrecht von Preussen (1525–1568)*, Köln 1967.
- Dolezel S., *Der zweite Thorner Frieden (1466) in der polnischen und preussischen politischen Argumentation des 16. Jahrhunderts*, „Analecta Cracoviensia” 1975, vol. 7, DOI: <https://doi.org/10.15633/acr.2878>.
- Dralle L., *Der Staat des Deutschen Ordens in Preussen nach dem II. Thorner Frieden. Unternehmungen zur ökonomischen Geschichte Altpreußens zwischen 1466 und 1497*, Wiesbaden 1975.
- Forstreuter K., *Vom Ordensstaat zum Fürstentum. Geistige und politische Wandlungen im Deutschordensstaate Preußen unter den Hochmeistern Friedrich und Albrecht (1498–1525)*, Kitzingen–Main 1950.
- Freiwald H., *Markgraf Albrecht von Ansbach-Kulmbach und seine landständische Politik als Deutschordens Hochmeister und Herzog in Preussen während der Entscheidungsjahre 1521–1528*, Kulmbach 1961.
- Górski K., *La Ligue des Etats et es origins du régime représentatif en Prusse*, “Ancien Pays et Assemblées d’Etats” 1960, vol. 22 (także w: *Communitas, Princeps, Corona Regni. Studia selecta*, Warszawa 1976).
- Górski K., *Les débuts de la représentation de la communitas nobilium dans les assemblées s’états de l’est européen*, “Ancien Pays et Assemblées d’Etats” 1968, vol. 47 (także w: *Communitas, Princeps, Corona Regni. Studia selecta*, Warszawa 1976).
- Górski K., *Institutions représentatives et l’émancipation de la noblesse. Pour une typologie des assemblées d’états au XVe siècle*, „Études présentées à la Commission Internationale pour l’Histoire des Assemblées d’Etats” 1975, vol. 52.
- Górski K., *Początki reprezentacji rycerstwa w stanach państwa krzyżackiego w Prusach w XV w.*, „Zapiski Historyczne” 1966, z. 3.
- Górski K., *Późny feudalizm. Próba definicji*, „Acta Universitatis Nicolai Copernici. Historia” 1982, vol. 18.
- Górski K., *Rycerstwo i szlachta wobec możnowładztwa w XIV i XV wieku*, „Kwartalnik Historyczny” 1970, z. 4.
- Górski K., *Rządy wewnętrzne Kazimierza Jagiellończyka w Koronie*, „Kwartalnik Historyczny” 1959, z. 3.
- Grzybowski K., *Teoria reprezentacji w Polsce epoki Odrodzenia*, Warszawa 1959.
- Handelsman M., *Przywilej piotrkowski 1388*, „Przegląd Historyczny” 1907, vol. 4.
- Hejnosz W., *Prawnopaństwowy stosunek Prus do Korony w świetle aktu inkorporacyjnego z r. 1454*, „Przegląd Zachodni” 1954, z. 7–8.
- Hejnosz W., *Przywileje nieszawsko-radzyńskie dla ziem ruskich*, [w:] *Studia historyczne ku czci Stanisława Kutrzeby*, t. 1, Kraków 1938.
- Hejnosz W., *Traktat toruński z 1466 r. i jego prawnopolityczne znaczenie*, „Zapiski Historyczne” 1966, z. 3.
- Hubatsch W., *Albrecht von Brandenburg-Ansbach. Deutschordens Hochmeister und Herzog in Preussen 1490–1568*, Heidelberg 1960.
- Johann Lindaus Geschichte des dreizehnjährigen Krieges*, wyd. T. Hirsch, [w:] *Scriptores rerum Prussicarum*, vol. 4, Leipzig 1870.
- Kłodziński A., *W sprawie przywilejów nieszawskich z r. 1454*, [w:] *Studia historyczne wydane ku czci prof. Wincentego Zakrzewskiego*, Kraków 1908.
- Knoppek W., *Zmiany w układzie sił politycznych w Polsce w drugiej połowie XV wieku i ich związek z genezą dwuizbowego sejmu*, „Czasopismo Prawno-Historyczne” 1955, z. 1.
- Makiła D., *Artykuły henrykowskie (1573–1576). Geneza – obowiązywanie – stosowanie. Studium historyczno-prawne*, Warszawa 2012.
- Makiła D., *Der Bruch einer Idee. Das Allgemeine Aufgebot und die Mobilisierungssysteme der Adelsrepublik Polen in der Frühen Neuzeit*, [w:] *Verus amicus rara avis est. Studia poświęcone pamięci Wojciecha Organiściaka*, red. A. Lityński, A. Matan, M. Mikołajczyk, G. Nancka, D. Nawrot, Katowice 2020.
- Makiła D., *Status prawno-polityczny Prus Krzyżackich wobec Korony po 1466 r.*, [w:] *Polska i ziemie pruskie po pokoju toruńskim (1466). Skutki i znaczenie dla ziem pruskich*, red. D. Makiła, Warszawa 2017.
- Makiła D., *Ustanowienie lenna pruskiego w 1525 r. Odstępstwo od traktatu toruńskiego czy jego kontynuacja?*, „Komunikaty Mazursko-Warmińskie” 2017, z. 2.

Uwaga! Artykuł został opublikowany w dwóch wersjach językowych – podstawą do cytowań jest wersja angielska

- Małek J., *Hold pruski 1525 roku. Ostateczna likwidacja zakonu krzyżackiego w Prusach*, [w:] idem, *Dwie części Prus. Studia z dziejów Prus Książęcych i Prus Królewskich w XVI i XVII wieku*, Olsztyn 1987.
- Matuszewski J.S., *Przywileje i polityka podatkowa Ludwika Węgierskiego*, Łódź 1983.
- Pawiński A., *Sejmiki ziemskie, początek ich i rozwój aż do ustalenia się posłów ziemskich w ustawodawstwie sejmu walnego*, Warszawa 1895.
- Piekosiński F., *Wiece, sejmiki, sejmy i przywileje ziemskie w Polsce wieków średnich*, Kraków 1900.
- Pociecha W., *Geneza holdu pruskiego*, Gdynia 1937.
- Prochaska A., *Geneza i rozwój parlamentaryzmu za pierwszych Jagiellonów*, Kraków 1899.
- Prusy Królewskie w drugiej połowie XVI w.*, oprac. M. Biskup, współpr. L. Koc, Warszawa 1961.
- Roman S., *Przywileje nieszawskie*, Wrocław 1957.
- Russocki S., *Narodziny polskiego parlamentaryzmu w perspektywie porównawczej*, [w:] *Spoleczeństwo obywatelskie i jego reprezentacja (1493–1993)*, red. J. Bardach, współpr. W. Sudnik, Warszawa 1995.
- Russocki S., *Od roków monarszych do zgromadzeń stanowych*, [w:] *Cultus et cognitio. Studia z dziejów średniowiecznej kultury*, red. S.K. Kuczyński, Warszawa 1976.
- Russocki S., *Początki Zgromadzeń Stanowych w Europie Środkowej*, „Przegląd Historyczny” 1975, vol. 66(2).
- Siemieński J., *Od sejmików do sejmu 1454–1505*, [w:] *Studia historyczne ku czci Stanisława Kutrzeby*, t. 1, Kraków 1938.
- Skwarczyński P., *Z badań nad przywilejami ziemskimi budzińskim i koszyckim*, Lublin 1936.
- Skwarczyński P., *Zagadnienie wpływów węgierskich na przywileje ziemskie drugiej połowy XIV w.*, „Teki Historyczne” 1949, vol. 3(3–4).
- Smoleński W., *Przywilej cerekwicki*, [w:] *Pisma historyczne*, Warszawa 1901.
- Szweda A., *Princeps et consiliarius Regni Poloniae. Król i wielki mistrz w latach 1466–1497*, [w:] *Od traktatu kaliskiego do pokoju oliwskiego. Polsko-krzyżacko-pruskie stosunki dyplomatyczne w latach 1343–1660*, red. A. Bues, Warszawa 2014.
- Uruszczak W., *Najstarszy sejm walny koronny „dwuizbowy” w Piotrkowie w 1468 roku*, [w:] *Narodziny Rzeczypospolitej. Studia z dziejów średniowiecza i czasów wczesnonowożytnych*, red. W. Bukowski, T. Jurek, t. 1, Kraków 2012.
- Vetulani A., *Lenno pruskie. Od traktatu krakowskiego do śmierci księcia Albrechta 1525–1568*, Kraków 1930.
- Vetulani A., *Rokowania krakowskie z r. 1454 i zjednoczenie ziem pruskich z Polską*, „Przegląd Historyczny” 1954, vol. 45(2/3).
- Weise E., *Die staatsrechtlichen Grundlagen des zweiten Thorner Friedens und die Grenzen seiner Rechtmäßigkeit*, „Zeitschrift für Ostforschung” 1954, Nr. 1.
- Werminghoff A., *Der Hochmeister des Deutschen Ordens und das Reich bis zum Jahre 1525*, „Historische Zeitschrift” 1913, vol. 110, DOI: <https://doi.org/10.1524/hzhz.1913.110.jg.473>.
- Wijaczka J., *Traktat krakowski z 1525 r. Sukces Jagiellonów czy Hohenzollernów*, [w:] *Od traktatu kaliskiego do pokoju oliwskiego. Polsko-krzyżacko-pruskie stosunki dyplomatyczne w latach 1343–1660*, red. A. Bues, Warszawa 2014.